

LBRIS

We know
books

Gheorghe I. Brătianu

BASARABIA

Drepturi naționale și istorice

Prefață de Ioan-Aurel Pop

Traducere de Ioana Bârzeanu

METEOR
PRESS

Cuprins

Prefață – Gheorghe I. Brătianu și unitatea românilor, de Ioan-Aurel Pop	3
Cuvânt-înainte	11
Introducere	13

CAPITOLUL I

Basarabia și tratatul ruso-moldovenesc din 1711	19
Sensul istoric și geografic al numelui Basarabia. Primele relații între țarul rușilor și domnii moldoveni. Frontiera Nistrului recunoscută de Petru cel Mare.	

CAPITOLUL II

Chestiunea Basarabiei în 1812	39
Tradiții și realități istorice. Obiectivele reale ale politicii rusești în epoca napoleoniană: sferile de influență la Tilsit și Erfurt. Interesele Imperiului Otoman și atitudinea fanarioților. Cauzele compromisului și Tratatul de la București.	

CAPITOLUL III

Basarabia rusă și retrocedarea județelor sudice în 1856	77
Administrația rusească în Basarabia. Statutul din 1818. Anularea autonomiei; colonizarea regiunilor din nord și sud. Basarabia meridională restituită Moldovei.	

CAPITOLUL IV

Frontierele ruso-române de la Congresul de la Paris la Congresul de la Berlin (1856-1878)	95
Revizionismul Rusiei; Tratatul de la Londra (1871) și noua criză orientală (1875). Convenția ruso-română din 1877; garantarea integrității române încălcată de Rusia. Politica marilor puteri și Congresul de la Berlin (1878).	

CAPITOLUL V

Chestiunea Basarabiei între 1917 și 1920	133
Revoluția rusă și mișcarea pentru autonomie. Destrămarea Imperiului Rus, pretențiile Ucrainei și constituirea republicii moldovenești independente. Reunificarea Basarabiei cu România recunoscută de puterile aliate.	

CAPITOLUL VI

Basarabia în relațiile dintre România și URSS	171
Controversele relațiilor ruso-române; război și pace (1920-1929). Pactul Briand-Kellogg și definiția agresorului (1933). Politica de apropiere a URSS și chestiunea Basarabiei (1934-1936). Întoarcerea URSS la tradițiile imperialiste și reacția politicii românești (1939-1941).	
Concluzii	221
Rezumat cronologic	232
Bibliografie selectivă	235
Addenda	237
Listă ilustrații	238
Listă hărți	238

CAPITOLUL I

Basarabia și tratatul
ruso-moldovenesc din 1711

*„Sed infidelis... tot violentas oppressiones terris
Moldaviae intulit... sicut Tiginium, Kiliam,
Bialogrodum, Galatium, Timarovam, Soroka...
Smailum cum aliis ditionibus circa Danubium
et tota provincia budziacensi... Fortalitia a
tyrannis obsessa omnia restituentur, sicut Illius
Czarea Maiestas in suis universalibus notificat.”*

Text în latină din „universalul”⁸ sau
manifestul lui Dimitrie Cantemir către
moldoveni, iunie 1711

*(„Dar necredinciosul [...] ne-a distrus cetățile și
pe altele le-a ocupat: Tighina, Chilia, Cetatea
Albă, Galați, Reni, Soroca, Ismail și alte
pământuri de la Dunăre și în tot ținutul
Bugeacului... Și cetățile ce ni s-au luat de tirani
se vor da toate înapoi, așa cum spune Măria Sa
Țarul în universalul său...”)*

⁸ „Universal” – denumire veche pentru *ordin* sau *ucaz*, termen folosit în perioada Imperiului Rus pentru a desemna o proclamație (a țarului, a

Într-o comunicare prezentată recent la Academia Română, domnul Nistor a analizat semnificația și mai ales conținutul numelui Basarabiei⁹ în diferite epoci istorice. Această denumire este, evident, medievală: ea derivă direct din cea a dinastiei valahe a Basarabilor, a cărei existență este dovedită istoric de la începutul secolului al XIV-lea; această apartenență este de netăgăduit, tot așa cum de netăgăduit este faptul că Lorena sau Lotharingia [Superioară] reprezintă o reminiscență îndepărtată a statelor lui Lothar, suveranul carolingian din secolul al IX-lea. Numele desemnează în primul rând Țara Românească, principatul Basarabilor, care, după retragerea dominației tătare din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, se întindea până la gurile Dunării și la țărmurile Mării Negre. A existat mult timp obiceiul de a da unui stat numele dinastiei care l-a fondat și astfel, în secolul al XV-lea, denumirea de *Basarabia* desemna întregul ținut al Țării Românești, dând naștere, în culegerile de documente și de texte diplomatice, unor confuzii care se regăsesc chiar sub pana

gubernului sau a patriarhului) cu putere de lege. Publicate sub formă de foi volante, aceste texte, denumite la acea vreme „universale”, au circulat și în Moldova. Ulterior, ucazurile au fost înlocuite de decrete sau ordonanțe (n.ed.).

⁹ I. Nistor, „Localizarea numelui Basarabiei în Moldova Transpruteană”, în *Analele Academiei Române*, sect. ist., seria a 3-a, XXV, 1943; cf. E. Diaconescu, „Accepțiunile istorice ale Basarabiei”, în *Cuget Moldovenesc*, XII, 1943, pp. 7 și urm.

unor istorici recenți. Vechiul *Codex diplomaticus* al lui Dogiel¹⁰ menționa un voievod al *Basarabiei*; domnul Handelsman¹¹, într-un capitol despre Polonia sub primii Jagelloni¹², îi atribuia reginei Hedviga¹³ nu numai intenția de a revendica suzeranitatea asupra Moldovei și a Țării Românești, ci și „lărgirea, în 1396, a suzeranității poloneze asupra Basarabiei”¹⁴ ca și cum ar fi fost vorba de o provincie distinctă. În realitate, documentele poloneze desemnau cu acest nume Țara Românească (Valahia): *Terra Basarabum sive Transalpina* în 1510; *Besarabia, alias Valachia transalpina* în 1514¹⁵.

În secolul al XV-lea, regiunea Dunării de Jos a făcut obiectul unui litigiu între vechiul principat valah, care-și impusese

¹⁰ Mathias Dogiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lituaniae...*, Vilnius, 1758 (n.ed.).

¹¹ Marceli Handelsman (1882-1945), istoric polonez, care și-a dedicat o mare parte din studiile sale istoriei medievale. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, a jucat un rol activ în mișcarea de rezistență culturală a Poloniei, dar și-a găsit sfârșitul în lagărele de concentrare naziste (n.ed.).

¹² Jagello (Jagello/Jagiello), dinastie regală lituaniană la origine, care a domnit în Europa Centrală între secolele al XIV-lea și al XVI-lea. Membrii ei au fost mari duci ai Lituaniei, regi ai Poloniei, Ungariei și Boemiei (n.ed.).

¹³ Hedviga de Anjou (1373-1399), fiică a regelui Ludovic I al Ungariei, care, în 1384, a fost încoronată rege al Poloniei (nu regină) pentru a sublinia că a fost un conducător în sine și nu soția unui rege. A fost canonizată în anul 1997 de papa Ioan Paul al II-lea (n.ed.).

¹⁴ „La fin du Moyen Âge”, în *Peuples et Civilisations*, vol. VII, p. 413.

¹⁵ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 74.

primul dominația, și noul principat moldovean care se întindea progresiv spre sud, urmând cursurile fluviilor, paralel cu lanțul Carpaților și cu Nistrul. Rivalitatea dintre cele două state românești era, în realitate, rivalitatea dintre suveranii lor, regii Ungariei și Poloniei. De la sfârșitul secolului al XIV-lea, Moldova se întinsese până la gura de vărsare a Nistrului și țărmul mării la Cetatea Albă, dar de-abia în 1465 Ștefan cel Mare a ocupat Chilia, pe brațul nordic al Deltei Dunării, și și-a instalat pârcașii la conducerea cetății. Până atunci, teritoriul din nordul Dunării și de pe litoralul Mării Negre fusese o posesiune valahă care aparținea Basarabilor, prin urmare, constituia o parte a „Basarabiei”. Și până la urmă a rămas cu acest nume; se întâmplă uneori ca numele unei provincii să acopere o regiune geografică mai vastă, chiar un continent, ca în cazul Africii, de pildă, dar este posibil și contrariul: de exemplu, denumirea „Île-de-France” s-a extins la întregul regat, deși, pe Rin, ținutul care amintește numele francilor (*Franken*, Franconia) se limitează la regiunea Main; *Rumelia* balcanică mai amintește și azi de numele *Rum*, dat de turci întregului Imperiu Bizantin.

În secolul al XVI-lea, „Basarabia” desemna în mod curent acel teritoriu, mai restrâns, mărginit de cursul inferior al Prutului și al Dunării și litoralul Mării Negre, la vest de gura de vărsare a Nistrului. Această nouă semnificație începe să se contureze din momentul în care turcii cuceresc fortărețele Chilia și Cetatea Albă, desprinse din Moldova, și constituie în jurul acestor două cetăți o zonă de aprovizionare și de administrare strategică (*raia*), la care, în 1538, adaugă și Tighina, numită din

acest moment Bender. Acesta este *Bugeacul*, lăsat pradă de către noii săi stăpâni hoardelor tătare care trebuiau să stea de strajă la hotarele Principatelor Dunărene¹⁶. Timp de trei secole, sensul acestui termen nu s-a schimbat: *Basarabia*, în epoca modernă a istoriei, desemnează acea parte a Moldovei care a fost alipită direct posesiunilor Imperiului Otoman, de la gura de vărsare a Nistrului la brațul dunărean al Chiliei și la cursul inferior al Prutului: un cadrilater neregulat, blocând accesul rutelor moldovenești la Marea Neagră, după cum Dobrogea controla drumurile comerțului muntean către litoralul aceleiași mări. În 1690, un raport venețian specifică foarte clar această echivalență: *Bugeacul, adică Basarabia*¹⁷. Câțiva ani mai târziu, în 1698, un diplomat austriac, înzestrat cu o clarviziune remarcabilă, atrăgea atenția guvernului său asupra tendințelor de expansiune ale Rusiei, „care momentan amenință să înghită doar Crimeea, dar în cazul în care situația se va rezolva în avantajul ei, nu va pierde ocazia să își întindă tentaculele spre Basarabia...”¹⁸

Este evident că aici era vorba despre Bugeac. Aproape un secol mai târziu, domnul Peyssonnel¹⁹ face aceeași referință în

¹⁶ Denumire convențională dată Moldovei și Țării Românești în istoriografia și în cercurile de politică internațională din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea pentru a desemna zona geopolitică a Dunării de Jos. După unirea celor două principate în 1859, s-a folosit cu precădere titulatura de Principatele Unite Române (n.ed.).

¹⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 75.

¹⁸ E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. III, p. 453.

¹⁹ Claude-Charles de Peyssonnel (1727-1790), scriitor și diplomat francez, care și-a publicat impresiile despre Imperiul Otoman (n.ed.).

tratatul său despre comerțul pe Marea Neagră: „Basarabia, astăzi Bugeac, este o mare provincie a statelor hanului (tătarilor), mărginită la nord de Nistru, la est de Marea Neagră, la sud de Dunăre, la vest de Moldova. Principalele ei centre comerciale sunt: Bender, Căușeni, Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Chișla”²⁰. Aceste localități delimitează perimetrul teritoriului.

Curios este faptul că, la acea dată, printr-o confuzie care nu se explică decât prin prezența tătarilor pe ambele maluri ale Nistrului, regiunea care se întindea la est de acest fluviu până la vărsarea Bugului (sudul actualei Transnistrii) se numea de asemenea *Basarabia*, cu toate că nu făcuse parte niciodată din statul Basarabilor sau din Principatul Moldovei: „Odessa, acest oraș maritim al Basarabiei”, va scrie în 1820 Anthoine, baron de St. Joseph, autor al unui eseu despre comerțul și navigația pe Marea Neagră²¹, ale cărui numeroase și precise informații sunt rodul unei lungi experiențe și al unei cunoașteri directe și serioase a regiunilor pontice. În această privință, trebuie amintit că, în lucrarea lui Peyssonnel menționată anterior, se face referire la „o mică provincie a statelor hanului” situată la est de Nistru, pe care autorul o numește „Dubossar”, unde regăsim numele raionului moldovenesc Dubăsari, pe Nistru. Provincia este „situată în unghiul format de fluviul Nistru cu hotarele Poloniei; cele două

²⁰ Ch. de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. I, 1787, p. 304.

²¹ Antoine-Ignace Anthoine de Saint-Joseph, *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*, ediția a 2-a, Paris, 1820, p. 50.

târguri ale Dubossarului au dat numele lor ținutului; târgul Batta (Balta) din care jumătate aparține polonezilor și aproximativ patruzeci de sate. Această provincie este locuită de armeni și de moldoveni; este condusă de un *hatman* sau guvernator creștin; de obicei este un armean sau un grec. Guvernul lor este investit în schimbul unei sume pe care o plătesc anual trezoreriei. Această provincie este mărginită la nord și la vest de hotarele Poloniei și un braț al Nistrului; la sud de Nistru și la est de teritoriul Benderului²². Această poziționare geografică, deși își permite câteva libertăți în privința punctelor cardinale, atestă totuși existența unui teritoriu autonom, al cărui guvernator creștin se afla față de hanul tătar al Crimeii pe aceeași poziție pe care o ocupau contemporanii săi, domnitorii fanarioți ai Moldovei sau Țării Românești, față de sultanul Constantinopolului. Este interesant de notat că acest teritoriu populat cu armeni și *moldoveni*, la est de Nistru, corespunde destul de exact, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu cel al „republicii moldovenești” înființate de URSS în 1924. Faptul că numele de Basarabia desemna atât posesiunile Hoardei Edisanului²³, între Nistru și Bug, cât și Bugeacul ocupat de alți tătari, între Prut, Dunăre și Nistru, constituie de asemenea pretextul unor

²² Ch. de Peyssonnel, *op. cit.*, I, p. 304.

²³ Hoardă a tătarilor care a existat în secolul al XVIII-lea în regiunea istorică Edisan (azi, regiunile Odessa din Ucraina și Transnistria din Republica Moldova), care a ocupat stepele sudice dintre cursurile inferioare ale Niprului, Bugului de Sud și Nistrului (n.ed.).

confuzii geografice, ale căror efecte se vor vedea pe deplin atunci când Rusia își va extinde frontierele în 1792 și 1793 – cu ocazia păcii de la Iași și a celei de-a doua împărțiri a Poloniei – până la cursul acestui ultim fluviu.

Dar în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, nimeni nu se gândea să considere Bugeacul sau Basarabia, în sensul originar, altfel decât ca pe un teritoriu smuls Moldovei de cuceririle sultanilor Baiazid al II-lea și Soliman I. Boierii moldoveni au protestat în felul lor în 1540, asasinându-l pe domnitorul Ștefan²⁴, supranumit „Lăcustă”, care le fusese impus de sultanul victorios, pentru că „puțin câte puțin începuse să cedeze țara împăratului; voia să-i cedeze tot malul Dunării până la munți, ca și tot Nistrul”. Douăzeci de ani mai târziu, Iacob Heraclid, supranumit Despot-Vodă, este cel care cheamă la cruciadă nobilimea războinică a ținutului „fiindcă am de gând să fac din nou din Dunăre frontiera țării mele, Moldova... și sper ca în scurt timp să redobândesc tot teritoriul moldav ocupat de Păgân, adică malul Dunării...” Este limpede că ceea ce îl însuflețea era să șteargă urmele acestei prime dezmembrări a unității moldovenești și să restabilească frontierele de pe vremea lui Ștefan cel Mare.

²⁴ Ștefan Lăcustă a fost primul domn al Moldovei (1538-1540) impus de Poartă și nu ales de țară. Numit în funcție de sultanul Soliman I după expediția din 1538 din Moldova, când turcii preiau Bugeacul și cetatea Tighina (pe care o redenumesc Bender), a primit porecla de „Lăcustă” după ce o invazie de lăcuste a distrus holdele, sărăcind și mai mult țara prădată deja de turci și tătari (n.ed.).

Acesta este și sensul apelului lansat de tinerii boieri în 1684, în perioada domnitorului Ștefan Petriceicu, pentru a-i îndemna pe ai lor „să recucerească pământul pe care ni l-a luat Păgânul”.

În condițiile în care polonezii ridicau pretenții asupra teritoriului revendicat de Moldova, iar Imperiul German era încă departe, domnitorii din a doua jumătate a secolului al XVII-lea au început să-și îndrepte privirile spre Rusia moscovită, care tocmai pusese stăpânire pe cazacii lui Hmelnițki²⁵ și pătrunsese în Ucraina.

În 1656 a fost parafat un tratat între domnitorul Gheorghe Ștefan și țarul Rusiei: „localitățile, teritoriile și cetățile”, putem citi în acest act de alianță, „pe care Turcul le-a smuls de la Moldova, cum ar fi Cetatea Albă, Chilia, Tighina și provincia Bugeac, țarul Rusiei le va recâștiga prin forța armelor și le va reda Principatului Moldovei *iure haereditario*”²⁶. Dreptul de „**posesiune permanentă**” a Basarabiei, prin care trebuie înțeles **Bugeacul**, era deci garantat Moldovei încă din 1656 de către **statul moscovit** în momentul când își întindea puterea asupra Kievului, **capitala** Ucrainei! Iată o primă confirmare a îndreptățitei „**unități seculare**” a Basarabiei cu această țară din urmă.

Aceste hotare istorice aveau să fie din nou garantate într-un mod exhaustiv și solemn prin tratatul ruso-moldovenesc din

²⁵ Bogdan Zinovi Mihailovici Hmelnițki (1595-1657), hatman al cazacilor zaporogeni din Ucraina. În 1654 a încheiat un tratat cu Țaratul Rusiei în urma căruia Ucraina intra sub suzeranitatea Moscovei (n.ed.).

²⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 240.

13 aprilie 1711²⁷. Când Petru cel Mare²⁸, învingătorul lui Carol al XII-lea²⁹, s-a hotărât să ducă mai departe planurile unora dintre predecesorii săi și să continue ofensiva împotriva Imperiului Otoman, pe care doar o schițase la asediul cetății Azov, a început să stabilească relații mai strânse cu domnitorii Moldovei și Țării Românești, ale căror state se găseau în calea armatelor sale. Constantin Brâncoveanu a fost mai prudent, însă Dimitrie Cantemir a încheiat un tratat de alianță cu rușii, al cărui text ni s-a păstrat și în versiunea moldovenească, și în cea rusească. Cronica lui Neculce reproduce „punctele” principale ale acordului încheiat de domnitorul Moldovei cu țarul, care, de altfel, nu a fost făcut public decât după intrarea trupelor rusești; „Țara Moldovei cu Nistrul să-i fie hotarul, și cu Bugeacul și cu toate cetățile tot ale Moldovei să fie. Numai deodată prin cetăți să aședze moscalii³⁰ oșteni pân’ s-o întemeie țara, iar apoi

²⁷ Este vorba de Tratatul de la Luțk, încheiat în 1711 între domnitorul moldovean Dimitrie Cantemir și țarul rus Petru cel Mare, prin care Principatul Moldovei își păstra autonomia, dar intra sub protecția Rusiei (n.ed.).

²⁸ Petru I al Rusiei, supranumit Petru cel Mare, a condus Imperiul Rus între 1682 și 1725 și s-a remarcat prin abilitățile sale militare și reformele interne care au pregătit terenul pentru o Rusie modernă (n.ed.).

²⁹ Carol al XII-lea, rege al Suediei între 1697 și 1718. La numai 18 ani s-a angajat în luptele din Marele Război al Nordului, împotriva Rusiei, Poloniei și Danemarcei, care formaseră o coaliție împotriva Suediei. Deși Carol al XII-lea a obținut câteva succese militare, războiul s-a încheiat cu înfrângerea Suediei (n.ed.).

³⁰ Moscal sau muscal – denumire folosită în sec. XII-XVIII pentru rușii din Marele Ducat al Moscovei. Inițial, termenul îi desemna pe